

در جست‌وجوی نسخ خطی

صفوت بگ باشاگیچ سرنوشت یک میراث

کارا خلیلوویچ نامیر

است.

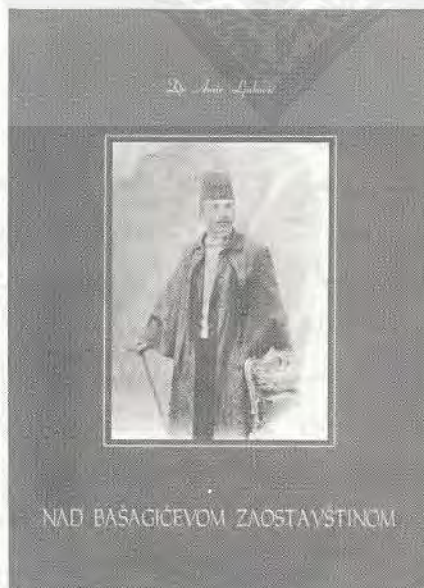
هنگام ادامهٔ تحصیلات در وین، باشاگیچ به توجه و علاقهٔ غربی‌ها به شرق پی برد. به این دلیل تصمیم گرفت تا میراث مکتوب کشور بوسنی و هرزگوین به زبانهای شرقی را مطالعه و آن را به عرصهٔ علمی غرب معرفی کند. این تصمیم، تهیهٔ کتابخانه‌ای با ارزش را در پی داشته است. او در حدود یک سوم از کتابهای خطی و چاپی کتابخانهٔ خود را از پدر به ارث برده بود. بقیه را خودش در طی سی سال، هنگام سفرهای مطالعاتی در سراسر بوسنی و کشورهای همسایه، شناسایی و خریداری کرد.

هر چند که عضویکی از خانواده‌های اصیل و توانگر اشرافی بوسنیایی بود، در اواخر عمر گرفتار تهیدستی شد. از روی ناچاری، در سال ۱۹۲۵ م. و با کمک یان ریپکا (Jan Rypka) ایران‌شناس نامدار چک، مجموعهٔ نسخ خطی و تعدادی از کتب چاپی اسلامی خود را به کتابخانهٔ دانشگاه براتیسلاوا فروخت. نه سال پیش از

این اتفاق (یعنی در سال ۱۹۱۶ م) باشاگیچ، با نظر به تجربه‌های معاصر روش‌شناختی در زمینهٔ فهرست‌نگاری در غرب، مقاله‌ای را تحت عنوان «فهرست نسخ خطی شرقی من» در مجلهٔ موزهٔ ملی بوسنی و هرزگوین به چاپ رساند. در این مقاله، فقط از ۱۹۶ مجلد خطی با ۲۹۴ اثر مستقل گزارش شده است، در حالی که روز فروش، مجموعهٔ نسخه‌های خطی صفوت بگ باشاگیچ شامل ۲۷۸ مجلد خطی با ۵۹۸ اثر مستقل بود. از جمله آثار مستقل، ۳۹۳ اثر به زبان عربی، ۱۱۷ اثر به زبان ترکی و ۸۸ اثر به زبان فارسی

در طول تجاوز چند سال پیش به کشور بوسنی و هرزگوین، اماکن دینی، آثار معماری و مراکز علمی، فرهنگی و آموزشی مسلمانان بوسنی، با نهایت خشونت و ویرانگری مورد هدف متجاوزان قرار می‌گرفت. سازمانها و مؤسساتی که به جمع‌آوری مدارک و اسناد تاریخی و فرهنگی اشتغال داشتند، زبانهای زیادی دیده‌اند (از جمله کتابخانهٔ ملی بوسنی و هرزگوین و انیستیتوی شرق‌شناسی که علاوه بر اندوخته‌های خطی و چاپی کاملاً از دست رفته، حتی ساختمانهای آن دچار آتش‌سوزی و ویرانی شده بود). در چنین شرایطی، باید دنبال منابعی گشت که دست کم تا اندازه‌ای می‌توانند جایگزین آن میراث عظیم از دست رفته گردند. مجموعهٔ نسخ خطی اسلامی صفوت بگ باشاگیچ از عناصری است که در این زمینه می‌تواند کارساز افتد.

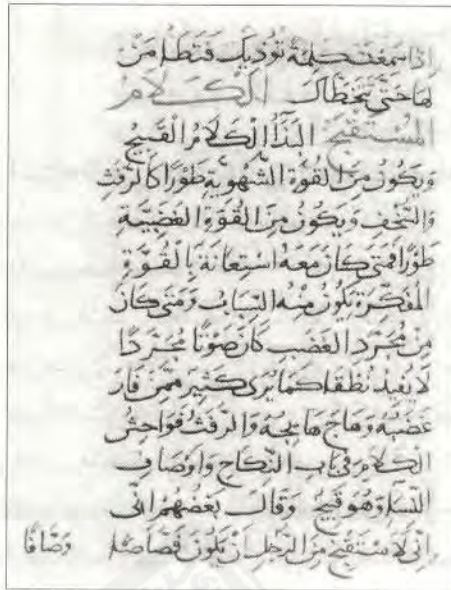
صفوت بگ باشاگیچ^۱ (۱۸۷۰ م - ۱۹۳۴ م)، یکی از برجسته‌ترین شخصیت‌های علمی، فرهنگی و ادبی بوسنی و هرزگوین در اوائل قرن بیستم به شمار می‌آید. وی نخستین بوشنیاک^۲ بود که به رتبهٔ دکترا به سبک جدید اروپایی نایل گردید. در سال ۱۹۱۰ م. در بخش زبانهای شرقی دانشکدهٔ فلسفهٔ وین، از رسالهٔ دکتری خود تحت عنوان «بوشنیاکها و هرزگی‌ها در ادبیات شرقی^۳» دفاع کرد. افزون بر این، باشاگیچ شعر نیز می‌گفت و به ترجمهٔ اشعار کلاسیک می‌پرداخت، به گونه‌ای که برخی از رباعیات خیام را از زبان فارسی به بوسنیایی ترجمه کرده

نوشته شده است. اینجا به معرفی مختصر برخی از آثار خطی فارسی^۴ بسنده می‌گردد.

الف) ادبیات فارسی

طبیعی است که بیشتر نسخه‌های خطی فارسی این مجموعه به آثار ادبی اختصاص دارد. از میان آنها می‌توان به یک نسخهٔ خمسۀ نظامی از سال ۸۹۳ هـ. / ۱۴۸۸ م اشاره کرد. این مجموعه شامل نسخه‌هایی از آثار کلاسیک ادب فارسی (مانند دیوان حافظ، مثنوی معنوی، پندنامهٔ عطار، بوستان و گلستان سعدی و...) نیز

تصویری از کتاب الذریعة إلى مكارم الشريعة

مجموعهٔ نسخه‌های خطی صفوت بگ باشاگیچ، شامل نسخه‌ای است به نام مناجات لعلى المرتضى (ترجمهٔ فارسی مناجات حضرت علی «ع»؛ از گرد آورندهٔ این نسخه اطلاعی در دست نیست. احتمال داده‌اند که نسخه در قرن هشتم هجری کتابت شده باشد.

ج) عرفان اسلامی

مجموعهٔ باشاگیچ شامل نسخه‌ای است از کتاب مرصاد العباد فی المبدأ الی المعاد، نوشتهٔ نجم الدین رازی؛ این نسخه در سال ۸۹۳ هـ. / ۱۴۸۸ م کتابت شده است.

می‌باشد. نسخه‌هایی مانند نسخهٔ کتاب ذکارستان، نوشتهٔ شمس الدین علی بن سلیمان کمال پاشا زاده (تاریخ کتابت ۹۶۴ هـ. / ۱۵۵۶ م) و نسخهٔ کتاب سنبلستان، تألیف شجاع الدین گورانی (تاریخ کتابت ۹۸۶ هـ. / ۱۵۷۸ م) شایان ذکر است. دو نسخه از کتاب بلبلیستان، نوشتهٔ فوضی موستاری، عالم و فاضل معروف بوسنیایی، در این مجموعه نیز جای گرفته است؛ یکی از این دو نسخه در سال ۱۲۳۹ هـ. ق / ۱۸۲۳ م کتابت شده، در حالی که تاریخ کتابت نسخهٔ دیگر مشخص نیست.

د) فلسفه و اخلاق

این مجموعه شامل نسخه‌ای است به نام نصیحت کردن افلاطون و ارسطو به اسکندر؛ از مؤلف و تاریخ کتابت این نسخه اطلاعی در دست نیست.

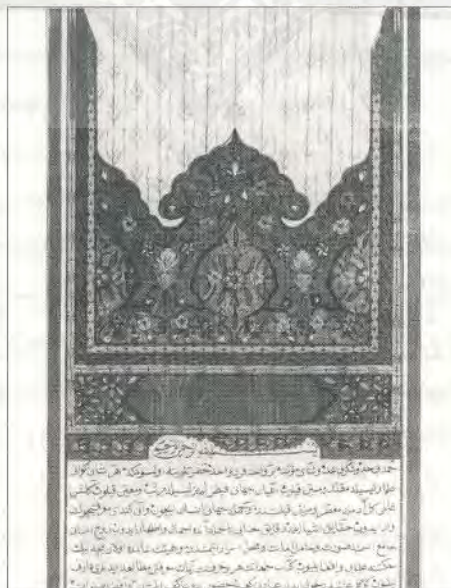
هـ) نجوم

نسخه‌ای از یک اثر در نجوم، به نام تنبیهات المنجمین، در این مجموعه جای گرفته است؛ مؤلف این اثر قاسم بن محمد منجم مظفر است؛ نسخهٔ موجود در مجموعهٔ باشاگیچ در سال ۱۱۶۶ هـ. / ۱۷۵۲ م کتابت شده است.

ب) علوم روایی

این مجموعه شامل نسخه‌ای است تحت عنوان الاربعینات الثلاث؛ این نسخه مجموعه‌ای است از ترجمهٔ فارسی ۱۲۰ حدیث؛ گرد آورندهٔ آن، ابوالوقت عبدالملک بن علی البکری المحیوی الساوی است. نسخهٔ دیگر، اثر جالب توجه تحت عنوان صدکلمه است که ترجمهٔ فارسی روایات دربارهٔ حضرت علی می‌باشد. هر دو اثر مذکور به دست علی بن عادل الحافظ المعلم از عربی به فارسی ترجمه شده و نسخه‌های آن از این مجموعه در سال ۸۷۹ هـ. ق / ۱۴۷۴ م کتابت شده است.

تصویری از کتاب معرفت نامه

و) کتاب لغت

نسخه‌هایی از چند کتاب لغت فارسی، در این مجموعه گنجانده شده است. اینجا می‌توان به نسخه‌ای از لغت صحاح العجم باللسان الفارسی، نوشتهٔ محمد بن هندو شاه المنشی معروف به هندوشاه نخجوانی (تاریخ کتابت نسخه: ۹۶۱ هـ. / ۱۵۵۴ م) و نسخه‌ای از لغت حلیمی چلبی، نوشتهٔ لطف الله بن ابی یوسف الحلیمی (تاریخ کتابت نسخه:

۱۲. کتاب سجعیات (عبدالله انصاری)

۱۳. دیوان ریاضی سمرقندی

۱۴. دیوان بدرالدین هلالی استرابادی

۱۵. منتخب از مثنوی جلال الدین رومی (گردآورنده:

ناشناس)

۱۶. کنزالرموز (حسینی سادات)

۱۷. انتخاب زبدة الحقایق فی كشف الدقایق (عین القضاة

همدانی)

۱۸. کلیات مقطعات (محمدبن یمین الدین طغرایبی، معروف

به ابن یمین)

۱۹. از دیوان جامی (گردآورنده: ناشناس)

۲۰. قصاید عبدالرحمن جامی

۲۱. قصیده عزّاًعضونامه (عبدالرحمن جامی)

۲۲. رباعیات عمر خیام

۲۳. رباعیات جلال الدین رومی

۲۴. رباعیات عبدالرحمن جامی

۲۵. انتخاب رباعیات اوحدالدین کرمانی (گرد آورنده:

ناشناس)

۲۶. انتخاب باب هشتم گلستان شیخ سعدی (گرد آورنده:

ناشناس)

۲۷. منتخب بوستان شیخ سعدی (گرد آورنده: ناشناس)

سرانجام باید به این موضوع اشاره کرد که تمام مجموعه

نسخه‌های خطی صفوت بگ باشاگیچ در سالهای ۱۹۶۴م تا

۱۹۶۵م به دست کارشناسان ترمیم شده است. در سال ۱۹۹۴م

سازمان یونسکو این مجموعه را جزء میراث جهانی (Memory of

the World) به رسمیت شناخته و آن را تحت حمایت خود قرار

داده است. □

ز) معانی و بیان، عروض

این مجموعه، همچنان شامل نسخه‌ای است در معانی و بیان،

به نام قاعده صنایع و یدایع شعر. مؤلف این اثر، علی بن

محمدالخراسانی است؛ تاریخ کتابت نسخه مشخص نیست.

نسخه‌ای در عروض و قافیه، تحت عنوان عروض فارسی، نوشته

عبدالعلی بن عبدالرحیم، در این مجموعه نیز جای گرفته است.

احتمال داده‌اند که این نسخه در قرن ۱۱ هـ. کتابت شده باشد.

اما با ارزش‌ترین مجلد خطی فارسی مجموعه صفوت بگ

باشاگیچ، شامل ۴۷ اثر مستقل کوتاه در رشته‌های مختلف است.

این مجلد خطی از سال ۸۹۰ تا سال ۹۵۰ هـ. تکمیل شد. ثبت

شده است که آرتور کریستنسن (Arthur Christensen) ایران شناس

نامدار دانمارکی، به خاطر همین مجلد خطی، قصد خریداری تمام

مجموعه باشاگیچ را داشت. عناوین برخی آثار کتابت شده در این

مجلد (با ذکر نام مؤلف یا گرد آورنده در پرانتز) به شرح زیر است:

۱. چهل کلمه (از مؤلف ناشناس)

۲. رساله لویایح (عبدالرحمن جامی)

۳. شرح رباعیات عبدالرحمن جامی (از مؤلف ناشناس)

۴. رساله نائیه (عبدالرحمن جامی)

۵. رساله نوربخش (عبدالرحمن جامی)^۵

۶. رساله در بیان وحی و الهام (عبدالرحمن جامی)^۶

۷. منتخب فیه ما فیه (گردآورنده: ناشناس)

۸. رساله در تصوف (علی بن شهاب الهمدانی)

۹. رساله عزیز در تصوف (عزیزبن محمد النسفی)

۱۰. رساله لب الحقایق (علی هاشم)

۱۱. مقصدالاقصی (عزیزبن محمد النسفی)

پی‌نوشت‌ها:

۱. برای اشاره مختصر به فعالیت‌های علمی باشاگیچ،

از اطلاعات آمده در کتاب «نگری بر میراث

باشاگیچ» (عنوان اصل کتاب: Nad

Bašagičevom zaostavštinom

دکتر عامر لیوبویویچ Amir Ljubović، استاد

فرهنگ و تمدن شرقی اسلامی در بخش

شرق‌شناسی دانشکده فلسفه دانشگاه سارایوو،

استفاده شد.

۲. «بوشنیاک» (Bošnjak) نام ملی مسلمانان بوسنی

Handschriften der Universitätsbibliothek
in Bratislava", Bratislava, 1961.

۵. گرد آورندگان فهرست یاد شده، بر ارزش این رساله

تأکید می‌کنند و مدعی این هستند که جز در

فهرست حاجی خلیفه (ج ۳، ص ۴۵۰، ش

۶۳۹۹)، در هیچ فهرستی از وجود دیگر

نسخه‌های آن گزارش نشده است.

۶. چنانکه در فهرست یادشده آمده است، در هیچ

فهرست یا منبعی دیگر، از این رساله گزارش

نشده است.

۳. عنوان اصل رساله به زبان آلمانی چنین است:

Die Bosniaken und Hercegovcen Auf dem
Gebiete der Orientalischen Literatur.

۴. برای معرفی نسخه‌ها، از اطلاعات آمده در فهرست

نسخه‌های خطی عربی، ترکی و فارسی کتابخانه

دانشگاه براتیسلاوا استفاده شد. تالار نسخه‌های

خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، این فهرست

را در اختیار دارد. مشخصات کتاب‌شناسی

فهرست به شرح زیر است:

Karel Petraček, Jozef Blaškovič, Rudolf

Vesely: "Arabische, Türkische und Persische